

Aesthetics of Types of Allusion in the Poetry Book "The Emperor's Tears" by Fazel Nazari

 Navazollah Farhadi,¹ Zahra Fatemi²

Abstract

Allusion is one of the creative and literary techniques that is widely used in literary works. Creating content, literary imagery, brevity, and evocative stories hidden within the text are among the functions that can be considered for the arrangement of allusion. In this article, the researcher seeks to identify and classify the types of allusions used by examining the poem "The Emperor's Cry" by Fazel Nazari, and finally reach a frequency of the types of allusions in this poem. The statistical population of this article is the poem "The Emperor's Cry" and its research method is of the library type and refers to reference books such as "Shamisa's Dictionary of Allusions". In this article, the researcher attempts to identify and categorize the types of allusions and their most frequent occurrences in the poetry collection in question, using a descriptive-analytical approach. Religious and folkloric allusions are among the most frequent, and historical allusions are among the least frequent, that appear in the poems of this poetry collection.

Keywords: Spiritual Rhetorics, Areqency, Allusion, Fazel Nazari, Emperor's Tears.

¹ . Assistant Professor, department of Persian language and literature Education, farhangian university, Tehran, Iran.// Na.farhadi@cfu.ac.ir

² . , Secretary of Persian Language and Literature, Education and Master's Degree Student in Persian Language and Literature Education, Farhangian University, Tehran, Iran(Corresponding Author // Zhrafatmy633@gmail.com

doi:10.22034/caat.2025.530418.1141

زیبایی‌شناسی انواع تلمیح در دفتر شعر گریه‌های امپراتور سروده فاضل نظری

دکتر نواز الله فرهادی^۱، زهرا فاطمی^۲

(از ص ۸۹ تا ص ۱۰۲)

چکیده

تلمیح، از جمله شگردهای بدیعی و ادبی است، که در آثار ادبی بسیار به کار رفته است. مضمون آفرینی، تصویرسازی ادبی، ایجاز و تداعی داستان‌های نهفته در بطن متن، از جمله کارکردهایی است، که می‌توان برای آرایه تلمیح در نظر گرفت. در این جستار، پژوهشگر درصدد است، تا با بررسی دفتر شعر گریه‌های امپراتور از فاضل نظری، انواع تلمیحات به کار رفته را شناسایی و طبقه‌بندی کند و در پایان به بسامدی از انواع تلمیحات در این دفتر شعر دست یابد. جامعه آماری این مقاله، دفتر شعر گریه‌های امپراتور و روش تحقیق آن، از نوع کتابخانه‌ای و مراجعه به کتاب‌های مرجعی چون فرهنگ تلمیحات سیروس شمیسا است. بررسی‌ها در این جستار نشان می‌دهد، تلمیحات دینی و فولکلوریک از پربسامدترین و تلمیحات تاریخی از کم‌بسامدترین تلمیحاتی هستند که در این دفتر شعر به کار رفته‌اند، اما جنبه زیبایی‌شناسانه این شگرد شاعرانه، گاه در همان حیطه‌های کم‌بسامد، نمود ژرفتری پیدا می‌کند.

واژه‌های کلیدی: بدیع معنوی، بسامد، تلمیح، فاضل نظری، گریه‌های امپراتور.

^۱. استادیار آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول) // Na.farhadi@cfu.ac.ir

^۲. دبیر زبان و ادبیات فارسی آموزش و پرورش و دانشجوی کارشناسی ارشد آموزش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. //

Zhrafatmy633@gmail.com

۱. مقدمه

بدیع لفظی و معنوی و فنون مختلف بیان از ابزارهایی هستند، که خالقان اثر به عنوان جلادهنده نظم و نثر خود از آن‌ها بهره می‌گیرند. با استفاده از آرایه‌های ادبی مطرح در علم بدیع زیبایی و جذابیت موسیقایی متن ارتقا داده می‌شود و از طریق تلفیق این آرایه‌ها با فنون مختلف علم بیان، می‌توان ضمن آراستن اثر، معنای واحدی را با روش‌ها و سبک‌های گفتاری و نوشتاری متفاوتی به خوانندگان و مخاطبان آثار ادبی عرضه کرد. تلمیح، یکی از جمله آرایه‌هایی است، که خالقان آثار از آن بهره می‌گیرند، تا متنی شیواتر و زیباتر خلق کنند و از این رهگذر ذهن مخاطب را به کاوش و جست‌وجوگری دعوت نمایند. چون در این صورت می‌توان انتظار داشت، که التذاذ ادبی-هنری مخاطب از اثر، با دریافت معنی متن دوچندان می‌شود.

خالق اثر با تکیه بر دانسته‌ها و پشتوانه فرهنگی خود و همچنین با در نظر گرفتن سطح اطلاعات مخاطب فرضی، هنگام خلق اثر، در خلال سخن ادبی به داستان، آیه، حدیث یا ضرب‌المثل اشاره می‌کند. او در به کار گیری آرایه تلمیح، نقشی فعال و پویا را برای مخاطب فرضی اثر خود در نظر می‌گیرد و دریافت مفاهیم موجود در لایه‌های عمیق اثر را بر عهده مخاطب فرضی می‌گذارد. همین عامل، کشش و درگیری ذهنی با اثر را در مخاطب افزایش می‌دهد. کارکرد های تلمیح در متن ادبی عبارتند از: ۱. ایجاد زبان شعری و تبدیل جملات ساده نثری به شعر ۲. ایجاد قدرت تاثیر و القا به واسطه کتابی و غیر مستقیم شدن کلام ۳. اغراق ۴. ایجاز ۵. معنی آفرینی ۶. ایجاد زبان رمزی و تمثیل. (شیمسا، ۱۳۷۱: صص ۳۳-۳۶)

نکته قابل توجه این است که همه شاعران و نویسندگان توانایی و ذوق ادبی استفاده از این هنر سازه (تلمیح) را ندارند؛ زیرا برای بهره‌گیری از تلمیح باید با کتاب‌ها، داستان‌های تاریخی، کتاب‌های تفسیر و داستان‌های دینی، مذهبی، ملی و... آشنا بود. این آشنایی باید تا حدی باشد که ذخیره دانشی و ناخود آگاه فردی از این تلمیحات مملو شده و بار دانشی فرد، برای بهره‌گیری ظریف و استادانه از این آرایه، کلان باشد. بنابراین، میزان بهره‌گیری خالقان آثار ادبی از این هنر سازه (تلمیح) و توجه و تمرکزشان بر انواع مختلف آن متفاوت است. طبق آنچه درباره انواع تلمیح در ادامه خواهد آمد، میزان توجه و تمرکز خالقان آثار بر انواع مختلف تلمیح متفاوت است و این تفاوت از عوامل مختلفی چون جهان بینی شخصی خالق اثر، ناخود آگاه فردی، عوامل اجتماعی، سیاسی و فرهنگی غالب در جامعه، سرچشمه می‌گیرد.

در این جستار، سعی بر آن است تا به بررسی انواع تلمیح با تکیه بر دفتر شعر *گریه‌های امپراتور* از فاضل نظری پرداخته شود و بسامد انواع مختلف تلمیح در این دفتر شعر به صورت آماری مورد بررسی قرار گیرد.

۱.۱. پرسش‌های پژوهش

- فاضل نظری در سرایش غزل‌های دفتر شعر *گریه‌های امپراتور* از چه نوع تلمیحاتی بهره برده است؟
- در میان انواع تلمیحات به کار رفته در دفتر شعر *گریه‌های امپراتور*، کدام یک دارای بسامد بیشتری است؟

۱.۲. پیشینه پژوهش

تلمیح (Allusion) یکی از آرایه‌های ادبی در بخش بدیع معنوی است، که در کتاب‌های بلاغت مورد بررسی قرار گرفته است. از جمله کتاب‌هایی که به این آرایه پرداخته‌اند، عبارتند از: *فنون بلاغت و صناعات ادبی* از جلال الدین همایی (۱۳۸۸)، *نگاهی تازه به بدیع از سیروس شمیسا* (۱۴۰۲)، *بدیع از دیدگاه زیبایی‌شناسی* از تقی وحیدیان کامیار (۱۳۷۹)، *بدیع و بیان از حسن انوری و یوسف عالی عباس‌آباد* (۱۳۹۳)، *فرهنگ تلمیحات*

از سیروس شیما (۱۳۹۹) و فرهنگ تلمیحات شعر معاصر از محمد حسین محمدی (۱۳۸۵). در این کتاب ها، آرایه تلمیح به صورت مستقل مورد بررسی قرار گرفته است.

بسیاری از پژوهشگران عرصه ادبیات نیز، مقالات متعددی درباره آرایه تلمیح نگاشته‌اند، که به چند مورد اشاره می‌شود. «نکته‌هایی درباره تلمیحات شاهنامه‌ای خاقانی» (۱۳۸۳) از سجاد آیدنلو، که نویسنده نتیجه می‌گیرد، استفاده خاقانی از شاهنامه با رویکرد تلمیح هم به منظور تبیین‌های محتوایی از جمله حکمی صورت گرفته است و هم کارکرد شگردین و تصویرپردازانه دارد. علی صباغی و حسن حیدری در مقاله‌ای با نام «تلمیح از سرقه ادبی تا صنعت ادبی» (۱۳۹۶) با نگاهی انتقادی چگونگی طرح تلمیح در کتب بلاغی را به چالش کشیده و ابعاد گسترده این محسن کلامی را در منابع مورد اشاره سطحی و تقلیل یافته به تعاریف ساده‌انگارانه یافته‌اند. در مقاله دیگری به نام «تلمیح و انواع آن در غزلیات بیدل دهلوی» (۱۴۰۱) نویسندگان، محمد حاجی عبدالحسینی، پروین گنابادی و ثریا رازقی دریافته‌اند، که مصادیق تلمیحات بیدل اغلب متمرکز بر عشاق اسطوره‌ای و حامل پیام اخلاقی و مذهبی بوده و برای اعتلای بُعد هنری و زیباشناختی غالباً با فنون تشبیه و کنایه یا صنایع بدیعی پارادوکس و اسلوب معادله ترکیب شده‌اند. «تلمیح به مثابه هنر سازه» (۱۳۹۴) با پژوهش سودابه فرخی و همکاران، از معدود مقالاتی است که در آن به تعاریف تکراری و بُعد معنایی تلمیح بسنده نشده، بلکه جنبه‌های هنری و ساختار زیباشناختی آن هم مورد مذاقه قرار گرفته است. همچنین در مقاله‌ای با عنوان هندی‌وارگی در اشعار فاضل (۱۳۹۴) از مهرداد زارعی و غلامعلی فلاح، به تلمیح نیز در کنار نشانه‌های مشترک سخن بیدل با سخن‌سرایی سبک هندی، اشاراتی گذرا صورت گرفته است.

کاوش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد، که بررسی و تحلیل تلمیح و جنبه‌های زیبایی‌آفرینی آن در دفتر شعر گریه‌های امپراتور با علی‌رغم اهمیت و نقش بسزایی که در سبک سخن‌سرایی فاضل نظری دارد، تا کنون مورد پژوهش قرار نگرفته است. همچنین تأمل در پیشینه مورد اشاره و تحقیقات مشابه حاکی از آن است که جستار حاضر علاوه بر متن مورد مطالعه، در مواردی به لحاظ روش کار نیز با آثار انجام‌شده درباره تلمیح تفاوت دارد. بنابراین جستار پیش رو می‌تواند ضمن این که گامی در جهت برطرف ساختن کاستی‌های موجود در شناسایی سروده‌های امروز باشد، بخشی هر چند کوچک از نیازهای پژوهشی دانشجویان و نسل امروز را در این زمینه تأمین کند.

۱/۳. روش پژوهش

روش کار در این پژوهش، همچون بسیاری از تحقیقات در حوزه علوم انسانی، روش توصیفی-تحلیلی است. در بخشی از این پژوهش جدول‌هایی نیز برای ترسیم بسامد انواع تلمیح در نظر گرفته شده است که به نوعی روش کار را، آماری جلوه می‌دهد. این پژوهش با مطالعه دفتر شعر گریه‌های امپراتور آغاز شد. پس از بررسی و مشخص کردن اشعاری که دارای تلمیح بودند، فیش برداری‌هایی از کتاب‌های مرجعی مانند فرهنگ تلمیحات از دکتر سیروس شیما و مقالاتی در این زمینه صورت گرفت. پس از انجام بررسی‌های لازم به طبقه بندی و منظم کردن اطلاعات و بخش‌های مختلف توجه شد و مقاله نگارش یافت.

۱/۴. مبانی نظری

صنعت تلمیح، یکی از آرایه‌های پر کاربرد در صنایع بدیعی است. تلمیح در اصل واژه ای عربی است. این واژه از ریشه «لَمَحَ، تَلَمَحَ، لَمَحاً، لَمَحَاناً» از مصدر باب تفعیل است. در فرهنگ لغت‌های فارسی و عربی برای واژه تلمیح، معانی مختلفی ذکر شده است؛ که عبارت است از: نگاه تند و آنی به چیزی افکندن، اشاره کردن به

گوشه چشم، آشکار کردن، نگاه سبک کردن به سوی چیزی، نظر، نگریستن کوتاه و شتابزده و ایما. (دهخدا، ۱۴۰۰)

شایسته یادآوری است، برخی از بلاغت‌نویسان گویی برای تلمیح ارزش ادبی-هنری قائل نبوده و آن را معادل اقتباسی غیر هنری تلقی نموده‌اند. از این رو، در آثار این دسته از علمای بلاغت (مانند اسرارالبلاغه، جواهرالبلاغه و معالم‌البلاغه)، از تلمیح به عنوان آرایه ادبی نامی به میان نیامده است. از نویسندگان متأخر جلال‌الدین همایی تلمیح را چنین تعریف می‌کند: «گوینده در ضمن کلام، به داستانی یا مثلی یا آیه و حدیثی معروف اشاره کند» (همایی، ۱۳۸۸: ۳۲۸). از میان منتقدان معاصر می‌توان به سخن محمد راستگو اشاره کرد، که با معادل‌سازی و ابداع عنوان چشمزد آرایبی به جای تلمیح، آن را شیوه‌ای در سخن‌پردازی توصیف می‌کند، که به کمک اشاره‌ها و نشانه‌ها، آنچه را پیش چشم گوینده بوده «پیش چشم خواننده و شنونده آشنا نیز می‌آورد» (راستگو، ۱۳۸۲: ۲۹۷). تأمل در معنی لغت تلمیح و تعاریف مصطلح آن نشان می‌دهد، که تلمیح عنوانی بامسما بای آرایه مورد بحث است، که معانی لغوی آن، مبنی بر نگاه گذرا و نامتمرکز، همانند معبر و پلی ارتباطی، پژوهنده را به معنای اصطلاحی آن در دانش بلاغت رهنمون می‌شود. بر اساس این، تلمیح صنعتی است، که با درج مستقیم نشانه‌های لفظی یا اشارات معنایی کوتاه و گذرا در اثنای مفاهیم مقصوده، ذهن خواننده و شنونده را به پشتوانه‌های تاریخی و فرهنگی مقصود و موضوع محوری متن متوجه می‌سازد. این استناد هنری، نمودی از بینامتنیت و نمایندگی بخشی از دانش و معلومات خالق اثر است و از همین رو، ادراک و استفهام آن برای خوانندگان یا شنوندگان آگاه به آن دانش‌ها و مباحث تلمیح‌ساز میسر خواهد بود. علاوه بر این، ارزش بلاغی تلمیح و این که اصولاً شیوه‌ی وسوس به تلمیح صنعت است یا سرقت، به نحوه آفرینش آن و مهارت و انگیزه هنرمند در به کارگیری عناصر زبانی و فرهنگی و تاریخی ساخت و پرداخت تلمیح بستگی تام دارد. از این رو، مطالعه آثار ادبی با چنین رویکردی و تأمل در مصادیق تلمیحی اشعار قدیم و جدید ضرورتی انکارناپذیر پیدا می‌کند.

تلمیح باعث می‌شود، ذهن خواننده و مخاطب برای درک عمیق تر مطالب نهفته در شعر یا نثر به گذشته برود. در واقع زمانی که الفاظی اندک بر معانی بسیار دلالت کند و داستان، آیه، حدیث، و ضرب‌المثلی در ذهن خواننده همزمان با خوانش اثر تداعی شود، آرایه تلمیح اتفاق افتاده است.

ماهیت تلمیح به گونه‌ای است، که از جهات گوناگون و به اعتبارهای مختلف می‌توان آن را تقسیم‌بندی و مطالعه نمود. از جمله، سیروس شمیسا در کتاب فرهنگ تلمیحات، تلمیح را به سه نوع کلی ایرانی، سامی و یونانی تقسیم می‌کند. همچنین تلمیحات سامی را دارای دو زیرمجموعه اسلامی و عربی می‌داند. فرهنگ اسلامی در توجه خود به تاریخ ملل به تاریخ ایران هم توجه کرد. به ویژه این‌که ایرانیان در آیین‌های کشورداری، دارای سنت‌های کهنی بودند و مورد توجه برخی از خلفا قرار داشتند. (شمیسا، ۱۳۹۹: ۱۳) بر اساس این، در نوشتار حاضر تلمیح از منظر محتوا و دلالت‌های معنایی در در سه بخش عمده دینی، فولکلور و تاریخی بررسی و تحلیل می‌شود.

۲. بحث و بررسی

ابوالفضل نظری، متخلص به فاضل نظری از شاعران مشهور ایرانی و معاصر است که محبوبیت خود را در میان نسل جوان از طریق غزل سرایی‌های دلنشین و زیبا کسب کرده است (۱۳۵۸ - خمین). او پس از اخذ مدرک دکترا در دانشگاه شهید بهشتی موفق به تدریس در دانشگاه امام صادق (ع) تهران شد.

او علاوه بر تدریس، به فعالیت های فرهنگی ادبی دیگری چون؛ دبیری سه دوره جشنواره بین‌المللی فیلم صد، دبیری علمی جشنواره بین‌المللی شعر فجر و عضویت در شورای علمی گروه ادبیات انقلاب اسلامی و فرهنگستان زبان و ادب فارسی پرداخته است. وی از سال ۱۳۸۳، نگارش مجموعه دفتر شعر های خود آغاز کرد و تا کنون هفت دفتر شعر با عنوان های گریه های امپراتور (بهار، ۱۳۸۳)، اقلیت (بهار، ۱۳۸۵)، آن ها (بهار، ۱۳۸۸) ضد (بهار ۱۳۹۲)، کتاب (بهار ۱۳۹۵)، اکنون (اسفند ۱۳۹۷) و وجود (اردیبهشت ۱۴۰۱) تألیف کرده است.

مجموعه دفتر شعر های فاضل نظری توسط انتشارات "سوره مهر" به چاپ رسیده است. هر دفتر شعر از نظری، حدود (۲۸_۵۴) مرحله تجدید چاپ شده است و نشان از تاثیر و محبوبیت او در میان اهالی ادبیات و عموم مردم دارد. اشعار و دفتر شعر های فاضل نظری به دلیل زبان ساده و همه فهم، مضمون آفرینی های نوین و تصاویر شاعرانه زیبا در میان عامه مردم به خصوص جامعه ادبیات دوستان از **استقبال** خوبی برخوردار بوده است. نظری، از جمله شاعرانی است که ضمن آشنایی با آداب و رسوم، اعتقادات، باورها و جزئیات فرهنگی دینی، ملی و ... قلم و ذهنی خلاق در خلق تصاویر و مضامین جدید با پشتیبانی اطلاعات و تجارب خود دارد.

دفتر شعر *گریه های امپراتور* از جمله نخستین آثار فاضل نظری به شمار می رود. او اشعار این دفتر را در دوره دبیرستان و سال های ابتدایی دانشگاه در قالب غزل سروده است. این دفتر شعر دارای ۳۸ غزل با مضامین عاشقانه است. در تمامی آثار نظری می توان رگ و ریشه هایی از تاثیر پذیری او از شاعران کلاسیک و سنتی یافت. غزل های فاضل با ردیف ها و قافیه هایی زیرکانه سروده شده است. اشعار او، ذهن مخاطب را وادار به جستجو در لای غزل ها می کند تا مفاهیم امروزی را از بطن متن و واژه هایی که متأثر از سبک سعدی و حافظ است، کشف کند.

کتاب *گریه های امپراتور* به همراه دو اثر *اقلیت* و *آن ها* سه گانه ی فاضل نظری را تشکیل می دهند. در تمامی ابیات غزل های این دفتر شعر می توان باز آفرینی مفاهیم سنتی، برای ایجاد مضامین نو در ادبیات عاشقانه فارسی مشاهده کرد. فاضل نظری از شاعران آشنا و آگاه به تاریخ و فرهنگ ایران است و علاقه بسیاری در به کار گیری تلمیحات ایرانی و اسلامی در آثار خود دارد. در این جستار ضمن بررسی انواع تلمیح در دفتر شعر *گریه های امپراتور* با توجه به تحلیل زیبایی آفرینی و ادبی، به دسته بندی انواع تلمیح در این کتاب پرداخته می شود.

۲.۱. تلمیحات دینی

حمله اعراب به ایران در دوره ساسانیان، از حوادث مهم در تاریخ ایران و اسلام به شمار می رود. با ورود اسلام به ایران و اسلام آوردن بسیاری از ایرانیانی که از دولت سابق (ساسانی) به ستوه آمده بودند، تبادل و آمیختگی فرهنگی میان دو کشور افزایش یافت. با گذشت قرن ها، این تعامل و معاشرت فرهنگی، بسیار عمیق شد. به گونه ای که فرهنگ ایرانی به تلفیقی از فرهنگ ایرانی_اسلامی تبدیل شد. فرهنگ ایرانی و اسلامی همواره تاثیرات متقابلی بر یکدیگر داشته و خواهند داشت. بنابراین، این تحول فرهنگی نه تنها در هنجارها و ارکان اجتماعی جامعه، بلکه در هنر، ادبیات، موسیقی و... نمود پیدا کرد.

تاثیر پذیری و تاثیر گذاری فرهنگی، یک امر بدیهی است؛ همان طور که ادبیات و زبان، از آمیختگی فرهنگ ایرانی اسلامی، تاثیر پذیرفت و بسیاری از تلمیحات دینی و مذهبی به تلمیحات ایرانی وارد شد. فاضل نظری از

جمله شاعرانی است که به استفاده از تلمیحات ایرانی - اسلامی علاقه بسیاری دارد و در همه دفتر شعر هایش می‌توان نمونه‌هایی زیبا از این علاقه را مشاهده کرد.

برای مثال می‌خوانیم :

دوک نخ ریسی بیاور، یوسف مصری ببر / شهر از بازار یوسف های مصری پر شده است (نظری، ۱۴۰۱: ۳۹).
این بیت یکی از مصادیق «بیان شاعرانه» است، که با کاربرد تخیل‌آمیز معانی ساده، عینی و آشکار آفریده شده است (ر.ش: شفيعی کدکنی، ۱۳۸۰: ۳ و آبیاری، ۱۴۰۲: ۶۵)
اشاره به زندگی پیامبران، زندگی ائمه، اعتقادات، مناسک مذهبی، آیات و احادیث از جمله موضوعاتی است که در تلمیحات اسلامی مورد توجه و استفاده قرار گرفته است.

با توجه به پژوهش‌های صورت گرفته، انواع تلمیحات را می‌توان به صورت‌های مختلف دسته‌بندی کرد. ترسیم مرز بندی دقیق برای انواع تلمیح امکان‌پذیر نیست؛ زیرا نظرات و آثار مختلفی درباره انواع تلمیح بیان شده است. طبق تأملات صورت گرفته، در ادامه کوشش شده است، مناسب‌ترین نوع دسته‌بندی انواع تلمیح که با اثر مورد نظر، دفتر شعر گریه‌های امپراتور، همخوانی بیشتری دارد، مبنای مطالعه قرار گیرد. تلمیحات دینی افکار و عقاید مذهبی و دینی خالقان اثر را نشان می‌دهد. در واقع تلمیحاتی که در برگیرنده موضوعات عقیدتی، مذهبی، شخصیت‌های دینی و مذهبی و داستان‌های دینی و مذهبی هستند، ذیل تلمیحات دینی قرار می‌گیرند. تلمیحات دینی را به طور کلی می‌توان به دو دسته تلمیحات دینی - اسلامی و دینی غیراسلامی تقسیم بندی کرد. طبق بررسی‌های انجام شده بر دفتر شعرهای نظری، تلمیح دینی - اسلامی از پربسامدترین تلمیحاتی است که او در همه دفترهای شعر خود، از جمله دفتر شعر مورد بحث به کار برده است. در ادامه به بررسی انواع تلمیحات دینی خواهیم پرداخت.

۲.۱.۱. زندگی پیامبران و امامان

از میان انواع تلمیحات دینی، تلمیح به زندگی و سرگذشت پیامبران و امامان، از بیشترین بسامد بهره‌مند است. حضرت آدم (ع)، حضرت یعقوب (ع)، حضرت یوسف (ع)، حضرت موسی (ع)، حضرت عیسی و حضرت محمد (ص) از جمله پیامبرانی هستند که در غزل‌ها مختلف دفتر شعر گریه‌های امپراتور، با زبانی شاعرانه به معجزات، داستان‌ها و سرگذشت آنها اشاره شده است.

یوسف پیامبر (ع)، از جمله پیامبرانی است که نسبت به دیگر پیامبران، حضور بیشتری در اشعار نظری دارد و اغلب همراه با داستان زلیخا و عاشق‌پیشگی او بیان می‌شود. بسیاری از نویسندگان و پژوهشگران معتقدند که تناسب جنبه‌های عاطفی زندگی یوسف پیامبر (فراق از یعقوب، در چاه افتادن به سبب حسادت برادر هایش، فروخته شدن در بازار بردگان، عشق آتشین و وسوسه انگیز زلیخا و ... با فضای عاشقانه و غنایی حاکم بر غزلیات، علت اصلی توجه بیشتر فاضل نظری به زندگی و سرگذشت یوسف پیامبر (ع) است.

برای مثال می‌خوانیم :

یوسف! به این‌رها شدن از چاه دل میند // این بار می‌برند که زندانی‌ات کنند (نظری، ۱۴۰۱: ۸۳).
در این غزل، عاقبت تلخ‌رهایی یوسف از چاه و فروخته شدن در بازار بردگان و رویارویی با توطئه‌های زلیخا اشاره شده است. در واقع این بیت، انسان را به واقع‌بینی و اعتماد نکردن به شادی‌های لحظه‌ای و آبی، دعوت می‌کند.

در غزلی دیگر می‌خوانیم:

زلیخای درونت بگریز ای یوسف / شرم این پیراهن پاره فرو ریختنی است (همان: ۲۰)

در این بیت، تلاش زلیخا برای در دام انداختن یوسف و فرار کردن یوسف از چاه هوس زلیخا با مدد از ایمان الهی، ترسیم شده است. برای مطالعه نمونه های بیشتر درباره ی تلمیح در غزل های مرتبط با زندگی و سرگذشت یوسف پیامبر (ع) در کتاب گریه های امپراتور، مراجعه شود به صفحات (همان: ۲۵، ۳۹، ۷۳).

علاوه بر توجه و علاقه جدی نظری به سرگذشت یوسف (ع)، می توان ابیاتی را مرتبط با سرگذشت و معجزات پیامبرانی چون آدم، نوح، موسی و عیسی... نیز در این دفتر شعر یافت.

برای مثال می خوانیم:

نه اهل کشتی نوح و نه سر نهاده به کوه / برای آمدن مرگ از انتظار برم (همان: ۷۹).

خواستم نوح شوم، موج غمت غرقم کرد / کشتی ام را شب طوفانی گرداب گرفت (همان: ۲۷).

همانطور که در ابیات فوق مشاهده می شود، داستان کشتی نجات بخش حضرت نوح و پهلو گرفتن کشتی بر کوه جودی، پس از گذر از یک طوفان سهمگین تداعی شده است. در واقع نظری در این ابیات غم، اندوه و نا امیدي از زندگی را با داستان طوفان نوح، گره زده است.

منم خلیفه تنهای رانده از فردوس / خلیفه ای که از آغاز تخت و تاج داشت (همان: ۴۳).

در این بیت، داستان رانده شدن آدم از فردوس برین و منزل کردن او در زمین مطرح شده است. شاعر خود را نوعی از این خاندان مطرود می داند که تباهی های آینده او از همین گناه نخستین متولد می شود. برای مطالعه نمونه های بیشتر درباره کاربرد تلمیح دینی (زندگی پیامبران) مراجعه شود به صفحات ۳۱، ۷۵، ۷۱، ۴۳.

طبق بررسی ها و پژوهش های انجام شده، تلمیح به زندگی و سرگذشت امامان و ائمه در کتاب گریه های امپراتور وجود ندارد. پیامبران زیادی که نام آنها آورده شد (نوح، آدم، یحیی، موسی، یوسف، محمد...) موضوع بسیاری از تلمیحات به کار رفته در دفتر شعر گریه های امپراتور بوده اند؛ اما نامی از هیچ یک از ائمه آورده نشده است. البته در دیگر دفتر شعر های فاضل نظری به سرگذشت ائمه نیز، اشاره هایی شده است.

۲.۱.۲. اعتقادات و مناسک

یکی از زیر مجموعه های تلمیحات دینی، تلمیح به اعتقادات و مناسک دینی و اسلامی است که از طریق پیوند فرهنگ ایرانی و اسلامی به درون آثار ایرانی رسوخ کرده است. در این نوع تلمیح، به اعتقادات بنیادی مسلمانان اشاره می شود. تصویر سازی با استفاده از واژه های بهشت و جهنم، مناسک عبادی؛ مانند حج و ماه رمضان، موجب مضمون آفرینی های جدید و بدیع می شود. برای مثال می خوانیم:

جان مرا مگیر خدا/ یا که بعد مرگ / در برزخ و بهشت و جهنم زیادی ام (همان: ۲۱).

نظری در میان مضامین پر تکرار مذهبی و دینی، به مفاهیم بهشت و جهنم توجه بیشتری، نشان می دهد. او بارها از مناسک حج و اعمال حاجیان، در غزل های خود بهره برده است. برای مثال می خوانیم:

ای دل خلاف هروله حاجیان مرو / کافی است هر چه عقل در افتاد با خدا (همان: ۳۳).

شاعر برای رسیدن به منزل و مقصد مورد نظر، از دل خود می خواهد، همان راهی را طی کند که دل های با بصیرت در آن مسیر حرکت کرده اند. در واقع در این بیت رگه هایی از تقابل عقل و عشق را مشاهده می کنیم. نظری در این بیت، از مضمون مناسک حج (هروله میان صفا و مروه) برای تصویر سازی بهره گرفته است.

۲.۱.۳. آیات و احادیث

یکی از سرچشمه‌های ذهنی فاضل نظری در ساخت مضامین و تصویرسازی شعری، تلمیح به آیات قرآنی، احادیث و روایات معصومین است. در دفتر شعر گریه‌های امپراتور، مثال‌های خوبی در تأیید این بحث، به کار رفته است.

برای مثال در غزلی می‌خوانیم:

من از آغاز در خاکم نمی‌از عشق می‌بینم / مرا می‌ساختند ای کاش، از آب و گلی دیگر (همان: ۱۵).
در این مثال می‌بینیم که مصراع نخست، به آیه «فَإِذَا سَوَّيْتَهُ وَنَفَخْتَ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ» اشاره دارد. در این آیه، کلام الهی اشاره می‌کند که من از روح خودم در تو (انسان) دمیدم.
همچنین در مصراع دوم، به آیه ۲۰ سوره روم «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ» و آیه ۷ سوره سجده «وَبَدَأَ خَلْقَكُمُ الْإِنْسَانَ مِنْ طِينٍ» اشاره شده است. در آیات فوق، به طور صریح آورده شده است که ما انسان را از خاک آفریدیم. همان‌طور که از مفهوم بیت بر می‌آید، این بیت به معنی این آیات مبارک اشاره دارد؛ بنابراین جزو تلمیحات دینی (آیات و احادیث) به شمار می‌رود.
در بیتی دیگر می‌خوانیم:

تلخ و شیرین جهان چیزی به جز یک خواب نیست / مرگ پایان می‌دهد یک روز این کابوس را (نظری، ۱۴۰۱: ۵۳).

بیت بالا یادآور حدیث «الْإِنْسَانُ نِيَامٌ فَإِذَا مَاتُوا انْتَبَهُوا» (مردم در این دنیا در خوابند، زمانی که مردند، رفتند، بیدار می‌شوند) است. همان‌طور که آورده شد، نظری برای القا و بهتر به تصویر کشیدن مفاهیم و معانی مورد نظر خود، از آیات و احادیث رایج نیز بهره گرفته است. علاوه بر فوایدی که برای بهره‌گیری از انواع تلمیحات بیان شد، از مزایای دیگر استفاده از تلمیح، آشکار شدن آگاهی و اطلاعات گسترده شاعر درباره مفاهیم و موضوعات مختلف اجتماعی، دینی، فرهنگی، و... است.

شاعر در این بیت، مرگ را نجات‌بخش روح ناآگاه آدمی می‌داند و رسیدن به عالم برتر را زندگی توأم با هوشیاری می‌نامد؛ از این رو قرابت مفهومی خاصی با آیه ذکر شده، ایجاد می‌کند.

۲.۲. تلمیحات فولکلوریک

در تلمیحات فولکلوریک به سنت‌ها، آداب و رسوم، باورهای رایج در جامعه و هر آنچه بخشی از فرهنگ عامه مردم محسوب می‌شود، اشاره می‌گردد. در دفتر شعر گریه‌های امپراتور و همچنین آثار دیگر وی، تلمیحات فولکلوریک بعد از تلمیحات دینی، بسامد چشمگیری دارد. توجه نظری به سنن، آداب و رسوم رایج مردمی، علت استقبال مخاطب عام از شعر وی است. استفاده از تلمیح فولکلوریک برگرفته از فرهنگ عامه مردم است؛ بنابراین فضای شعر برای مخاطب عام آشنا و ملموس است و این امر موجب ارتباط صمیمی متن و مخاطب می‌شود. تلمیحات فولکلوریک نیز، مانند تلمیحات دینی انواعی دارد:

۲.۲.۱. باورها و فرهنگ عامیانه

تلمیح به باورهای عامه مردم و اشاره به اعتقادات رایج مردم از زیر مجموعه‌های تلمیح فولکلوریک به شمار می‌رود. در آثار نظری به مفاهیمی چون؛ فال، سحر، جادو و طلسم، تأثیر آه و نفرین، بخت و اقبال، چشم حسود و... به وضوح اشاره می‌شود.

برای مثال

از فال دست خود چه گویم که ماجرا / از ربنای رکعت دوم شروع شد (همان: ۶۱).

اعتقاد به فال، سحر و جادو از مضامینی است که ریشه در اعتقادات کهن ایرانیان دارد و نظری از آن‌ها در شعر خود بهره گرفته است. فال بینی از طریق کف دست، یکی از انواع فال‌های رایج در سرزمین ماست که فال‌گیر با مشاهده خطوط کف دست، به پیش‌گویی از آینده افراد می‌پردازد. جالب است، با توجه به موثق و معتبر نبودن فال‌ها، بسیاری از مردم به پیش‌بینی‌های آن معتقد هستند. توجه به تأثیر آه و نفرین از دیگر مضامینی است که در شعر نظری به کار گرفته شده است و ذیل مجموعه تلمیح فولکلوریک قرار می‌گیرد.

مانند

آه! یک روز همین آه تو را می‌گیرد/ گاه یک کوه به یک کاه به هم می‌ریزد (همان: ۱۷).

همان‌طور که با مشاهده و زندگی در جامعه ایرانی متوجه می‌شویم، توجه و اعتقاد به تأثیر آه و نفرین بر جریان و کیفیت زندگی، از دیگر مضامینی است که در فرهنگ عامه مردم جریان دارد. نظری از شاعرانی است که به این مضامین و جزئیات فرهنگی توجه خاصی دارد و با استفاده از همین موضوعات، تصویر آفرینی‌های زیبایی در غزل‌های خود رقم زده است. برای مطالعه نمونه‌های بیشتر درباره تلمیح به اعتقادات و باورهای مردم در غزل‌های فاضل نظری (مراجعه شود به صفحات ۱۳ و ۴۰). آنچه بیش از هر عامل صوری و معنایی این قسم از سروده‌های فاضل نظری را در خور توجه می‌کند، انسجام درونی به‌ویژه در محور افقی ابیات است که غیر تصادفی و به‌اصطلاح «جدول ضربی» نبودن (ساکی و طیطه، ۱۴۰۲: ۳۲) سروده‌های او را نشان می‌دهد.

۲.۲.۲. آداب و رسوم

در این نوع از تلمیحات فولکلوریک، به آیین و رسوم ایرانی و اسلامی اشاره می‌شود. آدابی چون؛ نحوه قربانی کردن، نحوه برگزاری مراسم سوگواری و مراسم جشن و سرور و ... در تلمیحات مرتبط با آداب و رسوم، مورد استفاده قرار می‌گیرد. نظری با قلمی خلاق و نگاهی نازک از این مفاهیم به خوبی آگاهی داشته و تلمیحات ظریفی با استفاده از این مفاهیم، خلق کرده است. برای مثال در غزل ۳۸ می‌خوانیم:

آب طلب نکرده همیشه مراد نیست / گاهی بهانه ای است تا قربانی ات کنند (نظری، ۱۴۰۱: ۸۳).

رسم آب دادن به قربانی پیش از ذبح کردن، یکی از رسومی است که در فرهنگ ایرانی اسلامی وجود دارد. همان‌طور که مشاهده شد، نظری با آگاهی از این موضوع، رسم قربانی کردن را در خلال مفهوم بیت با دقتی ظریف آورده و نوعی تلمیح فولکلوریک از نوع اشاره به آداب و رسوم خلق کرده است. در بیتی دیگر، نظری ضمن توجه به آیین سوگواری تشییع افراد در گذشته، این‌گونه می‌سراید:

یک عمر زیر پا، لگد کرده اند / او را / حالا که می‌گیرند روی شانه مرده ست (همان: ۴۵).

در این بیت به وضوح به آیین بدرقه و تشییع جنازه افراد در گذشته که آیینی دیرینه است، اشاره شده است. نظری از جمله شاعرانی که از گوشه به گوشه و کوچک‌ترین جزئیات فرهنگی در جهت مضمون آفرینی و ایجاد معنایی دلنشین بهره برده است. به همین دلیل می‌توان در آثار مختلف او (نه تنها دفتر شعر گریه‌های امپراتور) رنگ‌ها و تصاویری از ابعاد مختلف فرهنگ ایرانی اسلامی را مشاهده کرد و با مضامین و مفاهیم بدیعی که هنرمندانه در هم تنیده شده اند آشنا شد. (برای مطالعه بیشتر درباره تلمیح به آداب و رسوم مردم ایران در دفتر شعر گریه‌های امپراتور، مراجعه شود به صفحات ۳۵ و ۸۳).

۲.۳. تلمیحات تاریخی

فرهنگ غنی ایران، دارای حکایات و روایاتی پر از رمز و راز و شخصیت‌های شجاع است. شخصیت‌هایی که با وجود هر چند خیالی خود، همواره عشق به مام میهن، ایثار و از جان گذشتگی برای آبادانی و استقلال کشور را در دل ما زنده نگه داشته‌اند. ایرانیان در طی قرن‌های گذشته، فرهنگی مستحکم و تاریخی پر ثمر را رقم زده‌اند. داستان‌ها و شخصیت‌های شاهنامه فردوسی، جلوه‌ای از اقتدار تاریخ سرزمین ایران است. رستم دلیر، سهراب جوان، آرش کمانگیر، سیاوش پاک سرشت، بیژن و منیژه، معاشیق زیبای ادبیات فارسی، از حکایاتی هستند که هر کدام در پر بار تر کردن تاریخ این مرز و بوم نقشی عمیق داشته‌اند.

آداب و رسوم و آیین‌های ملی و ایرانی ما از دیگر موضوعاتی است، که در متون فارسی همواره بازتابی گسترده داشته است. تاثیر آنچه تا کنون با عنوان فرهنگ و تاریخ ایران معرفی شد، در متون فارسی بسیار چشم‌نواز است و بسیاری از شاعران و نویسندگان با اشاره به این تحولات، حوادث، داستان‌ها و آیین‌های ملی در آثار خود آرایه تلمیح را رقم زده‌اند. حوادثی که در ژرفا بخشی به فرهنگ ما نقش مؤثری را ایفا می‌کنند. فاضل نظری از جمله شاعرانی است که به استفاده از تلمیحات ایرانی علاقه بسیاری دارد.

برای مثال؛ در دفتر شعر گریه‌های امپراتور می‌خوانیم:

من رستم و سهراب تو! / این جنگ چه جنگی است / گر زخم زخم حسرت دگر زخم خورم ننگ (نظری،

۱۴۰۱: ۸۱)

در بیت فوق، شاعر از غم‌نامه و تراژدی رستم و سهراب برای ترسیم رابطه ناسازگارانه و مبهم عاشق و معشوق بهره گرفته است. جدال میان عاشق و معشوق، جدالی است که هیچ یک از دو طرف، پیروز میدان عشق نخواهد شد و سرانجام هر دو محکوم به شکست هستند. به لحاظ فنون زبان شاعرانه ایجاز قصری بر مصراع نخست حاکم است، که آن را به تلمیحات ایجازی رودکی سمرقندی نزدیک می‌کند (ر.ش: مدرسی و رسولیان، ۱۴۰۳: ۱۲۹).

سیر در تمدن‌های گذشته بشر و فرا خواندن مفاهیم تاریخی و تمدنی و بهره‌گیری از این مفاهیم در آثار، از جمله تلمیحاتی است که نظری در آثار خود از آن بهره گرفته است. تاریخ ایران دارای ابعاد ملی، فراملی و اساطیری است.

به طور مثال در غزل ۲۴ چنین می‌گوید:

ویرانه‌های خانه من ایستاده‌اند / چشم انتظار حمله چنگیز دیگری (نظری، ۱۴۰۱: ۲۵).

حمله چنگیز خان مغول در قرن هفتم، یکی از پر آشوب‌ترین حمله‌های تاریخ ایران و جهان به شمار می‌رود. نظری با نگاهی دقیق و طبعی بدیع، این واقعه تاریخی را در ذهن مخاطب خویش تداعی کرده است. با بررسی آثار مختلف نظری از جمله اقلیت، ضد، آن‌ها، اکنون و... تلمیحات تاریخی بسیاری مشاهده می‌شود، که می‌توان آن‌ها در سه زیربخش بررسی و مطالعه نمود.

۲.۳.۱. تاریخی اساطیری

ایران کشوری با تاریخ و تمدنی عمیق و کهن است. اسطوره‌های مختلفی در تاریخ ایرانی وجود دارند. اساطیر ایرانی با ادبیات حماسی ارتباط دیرینه‌ای دارند. شخصیت‌های مختلف اساطیری در کتاب‌های مختلف ایرانی نقش ایفا کرده‌اند که بزرگ‌ترین مرجع شناخت و آشنایی با آن‌ها، اثر عالی قدر فردوسی، شاهنامه است. در بخش‌های مختلف شاهنامه شخصیت‌های پهلوانی و زورمند بسیاری نقش ایفا می‌کنند.

از مهم‌ترین شخصیت‌های اساطیری و ملی ایرانیان، رستم است. در واقع شخصیت رستم، نمادی از مردم متعهد به مام میهن است. از غم انگیزترین غم‌نامه‌های شاهنامه، نبرد رستم و سهراب است. در این بیت می‌خوانیم:

من رستم و سهراب تو! این جنگ چه جنگی است / گر زخم حسرت و گر زخم خورم ننگ (همان: ۸۱). همان طور که در این بیت ملاحظه می‌شود، نظری با تداعی داستان کشته شدن سهراب به دست پدر خود، رستم، سعی دارد داستان عشق و مهر را که عاشق در آن نبرد همیشه محکوم به شکست است. به تصویر بکشد. همان طور که در نبرد رستم و سهراب، اگر رستم عقب نشینی می‌کرد، محکوم به شکست بود و اگر برای پیروزی تلاش می‌کرد موجب مرگ پسر خود می‌شد و در هر صورت مغلوب میدان او بود. در واقع در این بیت رابطه ناسازگارانه عاشق و معشوق ترسیم شده است. جنگی که در نهایت هیچ کدام از طرفین، پیروز واقعی نخواهند بود.

۲.۳.۲. تاریخی ملی

در تلمیحات تاریخی - ملی، به شخصیت‌های اصیل ایرانی اشاره می‌شود و سرگذشت و بخش‌های برجسته زندگی آن‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. از شخصیت‌های ایرانی که در دیگر دفترهای شعر نظری مورد توجه قرار گرفته است، جمشید جم، کوروش کبیر، رستم، شیخ حلاج است که همواره نوای «انا الحق» بر زبان داشت.

برای مثال می‌خوانیم:

من رستم و سهراب تو! این جنگ چه جنگی است / گر زخم حسرت و گر زخم خورم ننگ (همان: ۸۱).

۲.۳.۳. فرا ملی

در تلمیحات تاریخی - فراملی به شخصیت‌های غیر ایرانی اشاره می‌شود. به طور مثال؛ در این نوع از تلمیحات تاریخی کردارها و منش افرادی چون چنگیز، افلاطون، سقراط و ... بازتاب پیدا می‌کند. مانند بیت زیر:

ویرانه‌های خانه من ایستاده‌اند / چشم انتظار حمله چنگیز دیگری (همان: ۲۵).

در مجموع بررسی‌های انجام گرفته در سه بخش تلمیحات دینی، فولکلوریک و تاریخی نشان می‌دهد، که در دفتر شعر گریه‌های امپراتور، تلمیحات دینی، بیش از دیگر تلمیحات، بسامد دارد و نمونه‌های زیادی در این نوع از تلمیح به چشم می‌خورد. تلمیحات فولکلوریک در درجه دوم، به عنوان تلمیحات پر بسامد در کتاب گریه‌های امپراتور قرار دارد. تلمیحات تاریخی در این دفتر شعر، کمترین بسامد را دارا است. با تحلیل ارقام، مشخص شد که در میان ۳۸ غزل آفریده شده توسط فاضل نظری در دفتر شعر گریه‌های امپراتور، ۳۷ تلمیح مختلف در غزل‌های این دفتر شعر استفاده شده است که آمار دقیق آن در جدول‌های زیر آمده است. بنابراین در دفتر شعر گریه‌های امپراتور تلمیح اساطیری، ملی و فرا ملی با بسامدی پایین نمود پیدا کرده است. چکیده‌ای از یافته‌های آماری این مطالعه در جدول‌های زیر نشان داده شده است.

جدول ۱- بسامد تلمیحات دینی در دفتر شعر «گریه‌های امپراتور» فاضل نظری

تلمیحات دینی	
تعداد بسامد	موضوع
۱۵	زندگی پیامبران و ائمه
۳	اعتقادات و مناسک
۳	آیات و احادیث
۲۱	تعداد کل تلمیحات دینی

جدول ۲- بسامد تلمیحات فولکلوریک در دفتر شعر «گریه‌های امپراتور» فاضل نظری

تلمیحات فولکلوریک	
تعداد بسامد	موضوع
۴	اعتقادات و باورها
۵	آداب و رسوم
۹	تعداد کل تلمیحات فولکلوریک

جدول ۳- بسامد تلمیحات تاریخی در دفتر شعر «گریه‌های امپراتور» فاضل نظری

تلمیحات تاریخی	
بسامد	موضوع
۳	تاریخی اساطیری
۲	تاریخی ملی
۲	تاریخی فرا ملی
۷	تعداد کل تلمیحات تاریخی

جدول ۴- تعداد کل تلمیحات در دفتر شعر «گریه‌های امپراتور» فاضل نظری

۲۱	تلمیحات دینی
۹	تلمیحات فولکلوریک
۷	تلمیحات تاریخی
۳۷	تعداد کل تلمیحات

نتیجه‌گیری

ارزش‌های زیبایی‌شناسانه و معناشناختی تلمیح باعث شده است، شاعران و نویسندگان در دوره‌ها و سبک‌های ادبی مختلف به آن روی آورند و سخن خویش را با بهره‌گیری از آن، به لحاظ هنری و معنای ژرفا ببخشند. فاضل نظری از جمله شاعران امروزی است، که تلمیح در سروده‌هایش جایگاهی قابل توجه دارد و ذوق ادبی و دانش و اشراف وی به منابع مورد استفاده در خلق این آرایه را به روشنی بازتاب می‌دهد. با بررسی تلمیحات به کار رفته در دفتر شعر گریه‌های امپراتور، از منظر موضوعی سه قسم اصلی، یعنی تلمیحات دینی، تلمیحات فولکلوریک و تلمیحات تاریخی شناسایی می‌شود، که تلمیحات دینی نسبت به فولکلوریک و تلمیحات فولکلوریک نسبت به تلمیحات تاریخی از آمار و کمیت بیشتری برخوردار است.

به کارگیری تلمیحات اشاره‌کننده به امور آشنا به گونه‌ای که در عین نزدیکی به سرشت و سطح آگاهی مخاطبان، حس کنجکاوی خوانندگان را نیز برانگیزد، از ویژگی‌های تلمیح در مجموعه شعر مورد مطالعه شمرده می‌شود، که می‌تواند از عوامل مهم و قابل پژوهش در جذب شعردوستان و عموم مردم به سروده‌های نظری باشد.

توجه نظری به آنچه که مردم با آن زندگی می‌کنند و آن را شناسنامه شفاهی خود و برآمده از فرهنگ عمومی می‌دانند، یکی از شگرد های فاضل نظری برای جلب مخاطب و جذب خوانندگان گوناگون است. در واقع نظری با همسان کردن مسیر فکری خود و خوانندگان فرضی و فعال آثارش، نقش پویایی را برای آن‌ها در نظر می‌گیرد. توجه به سلیقه و سواد خواننده و پیشینه فرهنگی جامعه ایرانی در اشارات تلمیحی این دفتر شعر، ضمن این که مانع دشواریابی تلمیحات می‌شود، خود کوششی است، که نظری برای همراه کردن مخاطبان اقشار مختلف با خود و التذاذ بخشیدن به آنان از رهگذر این قبیل تصویرسازی‌ها در گریه‌های امپراتور به کار بسته است.

پرداختن به صنعت‌سازی و تصویرپردازی تلمیحی، ذهن سراینده را از معناداری سروده‌ها و مفید بودن مبتنی بر پیام‌رسانی این سخنان مغفول و منصرف نساخته است. همچنین درهم‌تنیدگی این تلمیحات با دیگر محسنات سخن، جنبه‌های زیباشناختی و معناشناختی تلمیحات را به طور تجزیه‌ناپذیری در هم می‌آمیزد و همپیوندی فرم‌سازانه منسجمی را میان عناصر زبانی و ادبی و معنایی برقرار می‌سازد.

منابع

- آبیار، فرشته (۱۴۰۳). «بررسی جلوه‌های طبیعت در غزلیات سلمان ساوجی». *نقد، تحلیل و زیبایی‌شناسی متون*، سال هفتم، شماره ۱، (پیاپی: ۲۲)، ۶۳-۷۸
- آیدینلو، سجاد (۱۳۸۳). «نکته‌هایی درباره تلمیحات شاهنامه‌ای خاقانی». *پژوهش‌های ادبی*، شماره ۴، صص ۷-۳۶
- حاجی عبدالحسینی، محمد و پروین گنابادی بهرام و ثریا رزاقی (۱۴۰۱). «تلمیح و انواع آن در غزل بیدل دهلوی». *سبک‌شناسی نظم و نثر فارسی*، شماره ۷ (پیاپی ۷۷)، صص ۱۷۴ - ۱۵۷
- صبافی، علی و حسن حیدری (۱۳۹۶). «تلمیح از سرقت ادبی تا صنعت ادبی: بررسی تلمیح در منابع بلاغی». *فنون ادبی*، شماره ۳ (پیاپی ۲۰)، صص ۱-۱۲
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۴۰۰). *لغت‌نامه دهخدا*، ج ۲، تهران: دانشگاه تهران
- راستگو، محمد (۱۳۸۲). *هنر سخن‌آرایی (فن بدیع)*. تهران: سمت
- رضایی گلوچه، موسی (۱۴۰۱). «بررسی مضامین غزلیات حسین منزوی و فاضل نظری». *پژوهشنامه اورمزد*، شماره ۵۸، صص ۱۴۹-۱۶۹
- ساکي، مریم و طیله، هادی (۱۴۰۴). «نقد نظریه جدول ضربی شفیعی کدکنی». *نقد، تحلیل و زیبایی‌شناسی متون*، سال هفتم، شماره ۱، (پیاپی: ۲۲)، ۲۶-۴۰
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۰). *صور خیال در شعر فارسی*. تهران: آگاه
- شمیسا، سیروس (۱۴۰۲). *نگاهی تازه به بدیع*. تهران: میترا
- شمیسا، سیروس (۱۳۹۹). *فرهنگ تلمیحات*. تهران: میترا
- فرخی، سودابه و غلامحسین فهندژی سعدی (۱۳۹۴). «تلمیح به مثابه هنر سازه (مطالعه موردی سیر تحول ساختار تلمیح در تلمیح به شب قدر)». *دهمین همایش بین‌المللی ترویج زبان و ادبیات فارسی*، دانشگاه محقق اردبیلی، شهریور ۱۳۹۵
- فلاح، غلامعلی و مهرداد زارعی (۱۳۹۴). «هندی‌وارگی در اشعار فاضل نظری». *زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۷۸، صص ۱۴۵-۱۶۶
- مدرسی، فاطمه و کمال رسولیان (۱۴۰۴). «بررسی زبان، تصویر و عاطفه در شعر رودکی سمرقندی». *نقد، تحلیل و زیبایی‌شناسی متون*، سال هشتم، شماره ۱، (پیاپی: ۲۶)، ۱۲۰-۱۵۱
- نظری، فاضل (۱۴۰۱) اقلیت، تهران: سوره مهر
- نظری، فاضل (۱۴۰۰) کتاب، تهران: سوره مهر
- نظری، فاضل (۱۴۰۰) ضد، تهران: سوره مهر
- نظری، فاضل (۱۴۰۱) وجود، تهران: اسوره مهر
- همایی، جلال‌الدین (۱۳۸۸). *فنون بلاغت و صناعات ادبی*. قم: هما